

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ DEYİM VE ATASÖZLERİN ÖZBEK TÜRKÇESİNE AKTARMA PROBLEMI

Lola AMANOVA

ÖZET

Türkçe, dil içi nedenlerin yanı sıra, özellikle 20 asırda siyasî sebeplerle birbirinden farklı lehçelere ayrılmıştır. Bu lehçeler bazı yönlerden birbirleriyle benzerlik gösterirken bazı yönlerden de birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Bazı lehçeler, söz varlığı bakımından büyük oranda örtüştüğü halde bazıları çok az ortaklık göstermektedir.

Yeni Türk devletlerinin bağımsızlığı sonrası, 90'lı yılların ortalarından itibaren lehçeler arası aktarma faaliyetlerinin hız kazanması, diğer lehçelerin söz varlıklarının tanınmasını sağlamıştır. Bu aktarma faaliyetleri bir yandan da çeşitli aktarma problemlerini beraberinde getirmiştir. Bu problemlerin başında, lehçelerdeki *yalancı eş değerli kelimelerin* aktarılması gelmektedir.

Bu çalışmada Batı Türkçesi grubunda yer alan Türkiye Türkçesinden Güneydoğu lehçe grubuna giren Özbek Türkçesine atasözü ve deyim aktarmada karşılaşılan sorunlar üzerinde durulmuş ve anlam farklarına dikkat çekilmiştir. Bu farklılıkların çok anlamlılık, anlam genişlemesi, eş seslilik gibi anlambilimsel olayların etkisiyle meydana geldiği anlaşılmıştır. Bu çalışmamızda bazı Türkiye Türkçesindeki atasözü ve deyimleri inceleyip onların Türkiye Türkçesine aktarma sorunlarını bulmaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Özbek Türkçesi, Türkiye Türkçesi, Aktarma, Deyim ve Atasözleri

TRANSMISSION PROBLEM OF UZBEK TURKISH IDIOMS AND PROVERBS INTO TURKEY TURKISH

ABSTRACT

Turkish, as well as internal reasons of language, divided into different dialects in 20th century by political causes. The dialects show similarities and separate from each other in some respects. Some dialects show a little association although they correspond to themselves in terms of vocable existence.

After the independence of new Turkish states and from the midst of 90s, the acceleration of transmission between dialects provided the

recognition of vocable existences of other dialects. These transmission activities have brought variable transmission problems, too. The main problem of them is the transmission of “mendacious synonym words of dialects”. In this research, the problems in transmission of proverbs and idioms from Turkish of Turkey that is in the group of Western Turkish to Uzbek Turkish that is in Southeastern dialects are stated and the difference in meaning is examined. It is understood that these differences are originated from the influence of semantic events like multi-meaning, expansion of meaning, homonymous. In this research, we have examined some proverbs and idioms in Turkish of Turkey and then have tried to figure out the transmission problems to aforementioned dialect.

Key words:Uzbek language, Turkish language, Translate, Idom and Proverbs

GİRİŞ

Türk lehçelerinin hepsinin aynı kökten geldiği; aralarında fonetik, morfolojik, leksik ve sentaktik pek çok ortaklığın bulunduğu bilinmektedir. Hâl böyleyken geçen zaman göstermiştir ki, lehçeler arası aktarma çok da kolay bir iş değildir. Birtakım hususların bilinmemesi ortaya ciddi yanıtların çıkmasına sebep olmaktadır.

Özbekistan bağımsızlığını yeniden ilan ettiği tarihten itibaren Türkiye ile kültürel alanda ilişkilerimiz tekrar hızlanmış birçok edebî ve ilmî eser Özbek Türkçesinden Türkiye Türkçesine, Türkiye Türkçesinden Özbek Türkçesine aktarılmaya başlamıştır. Bu aktarma süreci bugün de devam etmektedir. Ancak bu süreç aktarma problemlerini de beraberinde getirmiştir. Bilimsel ve edebî eserlerin aktarımının diğer dillerden yapılan çeviri çalışmalarından farklı olduğu gerçeği ile de bu dönemde karşılaşmıştır.

Türk dünyasına yönelik araştırmalarda hem bilimsel hem de edebî eser aktarmalarında kullanılan üslup, aktarma dili, eserin söyleyiş özelliklerini koruma gibi problemler gündeme gelmiştir. Aynı dilin iki lehçesi arasındaki akrabalık ve ortak kelime hazinesi aktarma işindeki problemlerin başında kavram karmaşası diğer bir deyişle terim tartışması gelmektedir. İkinci problem aynı dil kökünden gelen Türk halklarının yeni bir dil öğrenmesine ihtiyaç olmadığı ya da lehçeler arasındaki farkların çok küçük olduğu şeklindeki yargıdır. Eserlerin karşılıklı olarak Türk lehçeleri arasında aktarılmasında karşımıza çıkan problemlerden bir diğeri eserlerin üslup özellikleri ve anlatım zenginliklerinin korunması meselesidir. Özellikle ve dil özellikleri korunarak neşri mümkün olsa da bu durum kelime hazinesi ve söyleyiş özellikleri bakımından uzaklaşmış Türk lehçeleri için söz konusu değildir. Eserlerin üslup özelliklerinin ve anlatım zenginliklerinin korunması konusunda Özbek Türkçesinden aktarılan eserlerde ya da Türkiye Türkçesinden aktarılanlar bakımından yanılıcı

hususlar taşımaktadırlar. "Bu da "lehçeden lehçeye aktarma" adıyla yeni bir alanın doğmasına neden olmuştur. Türk kültür birliğini sağlamanın yolu, bu alanın hakkını vermekle yani yayımlanmış eserlerin en hassas ve doğru biçimde aktarılmasıyla mümkündür." (Usta 2008: 69).

Uzun dönem Ruslarla birlikte yaşamak zorunda kalan ve resmi dil olarak Rusçayı kullanan Özbekistan'da bu dilin etkisi kelime hazinesinde çok açık bir şekilde hissedilmektedir. Ayrıca hem Türkiye Türkçesinde hem de Özbek Türkçesinde ortak olarak kullanılan Arapça ve Farsça kelimelerin birbirlerinden farklı anlamlar taşımaları, eski Türkçe dönemine ait kelimelerin her iki lehçede hala kullanılanlarının aynıları olmaması kelime hazinelerinin farklılaşmasına neden olmuştur. Özellikle her iki lehçeye de hâkim olmayan birinin ortak kelimelerin birbirlerinden farklı anlamlar taşımadığını fark etmemesi ciddi yanlışları beraberinde getirmektedir.

Atasözlerinin Aktarımı Meselesi:

Türk dili uzun tarihî gelişim dönemleri içinde çeşitli kollara ayrılmış, dildeki değişme ve gelişmeler, toplumların yaşam tarzlarının aynı olmaması, farklı kültürlerin etkisi, siyasî ve idarî baskılar, Türk lehçelerinin söz varlığının tam olarak örtüşmemesi sonucunu doğurmuştur.

Yabancı eş değerli kelimeler akraba diller ve aynı dilin lehçeleri arasında eş seslilik, çok anlamlılık, anlam değişimleri gibi dilbilimsel etkilerle ve alıntı kelimelerle ortaya çıkmaktadır. Yeni anlamlar, aynı kelimenin anlamlarının zaman içinde asıl anlamlarından ayrılmalarıyla oluşmuştur. Bu farklı anlamlar, bir kelimenin bir süre başka nesnelere kurduğu benzer ve yakın ilişkiler neticesinde şekillenebilir. Anlam değişimlerinde aktarmaların yanı sıra toplumsal etkenler de önemli rol oynamaktadır. Toplumun dünya görüşündeki değişimler, kavramların da başkalaşmasına, kavramla onu yansıtan gösterge arasındaki ilişkinin silinmesine ve yeni bir bağintı kurulmasına neden olmaktadır. Anlam değişimleri uzun yüzyıllar boyunca gerçekleşmektedir. Ancak ortak yazı dilinde gerçekleşen değişimler bir dilin lehçe ve ağızlarına kolay kolay yansımamakta, lehçe ve ağızlarda kelimenin eski anlamı yüzyıllar gibi uzun bir süre devam edebilmektedir (Aksan 2007, 216-217).

Temel anlam, dinleyenin ya da okuyanın zihninde beliren ilk, kesin ve çekirdek anlamdır. Yan anlam, kelimenin temel anlamı dışında değil, onun yanında kullanıma bağlı olarak kazandığı, çeşitli duygu ve çağrışımlara yol açan yeni anlamlarıdır. Mecaz anlam ise bir sözcüğün bir ilgi veya benzetme sonucu gerçek anlamından başka anlamda kullanılması, bir sözün kabul edilenin dışında başka anlamlara gelecek biçimde anlamlandırılmasıdır (Güncel Türkçe Sözlük, 2009).

Yabancı dil/akraba dil/lehçe metninde kelime görüldüğünde ilk olarak anlamca güçlü olan temel anlam düşünülür ve çevirmenin ya da aktarıncının bir anlık dalgınlığı, yeterli kaynağa sahip olmayışı veya

tecrübesizliği gibi nedenlerle hedef dile de bu anlamıyla aktarılmaktadır. Bu da lehçeler arası aktarmalarda bilgi yitimlerine neden olmaktadır (Kocaman 1980, 91-92). Böyle bir hatanın yapılmaması için aktarma yapanların bütün olasılıkları göz önünde bulundurması, kaynak lehçe ile hedef lehçenin kelime kadrosunun inceliklerini bilmesi, sıradan anlatımlar ile mecaz anlatımlar arasındaki farkı ayırt edebilmesi, mecaz anlamları tespit edip bunu hedef dile uygun karşılıkları ile aktarabilmesi, kaynak ve hedef dilin gramer kurallarına hâkim olması gerekir.

Bazı Türk lehçelerinin söz varlıklarının tam olarak örtüşmemesi, şekilce benzeyen, fakat anlam ve işlev bakımından birbirinden ayrılan unsurlara sahip olması aktarıcıların dikkat etmesi gereken noktalaradır.)

Yalancı eş değer kavramının daha iyi anlaşılması için öncelikle dil öğreniminde önemli bir yere sahip olan *eş değer* kavramının neyi ifade ettiğini ortaya koymak gerekir. “Kelime eş değeri, iki ayrı lehçede bulunan kelimelerin birbirlerine “kavram alanı” bakımından denk olma durumudur”. Türk lehçeleri arasındaki eş değer kelimeler, üç bölüme ayrılabilir:

1. Kaynak lehçedeki bir kelimeye, hedef lehçede bir kelime eş değer olabilir.
2. Kaynak lehçedeki bir kelimeye, hedef lehçede birden fazla kelime eş değer olabilir.
3. Kaynak lehçedeki bir kelimeye, hedef lehçede hiçbir kelimeye eş değer olmayabilir (Uğurlu 2004, 23-24).

Her iki lehçede görünüşte aynı, anlamca farklı olan kelimelere *yalancı eş değerli kelimeler* denir. Yalancı eş değeri kavramının literatürde *sahte karşılıklar*, *sözde denkteşler*, *tam yalancı eş değer kelimeler*, *sahte tanış*, *biçimdeş sözcükler*, *biçimsel eşteş sözcükler*, *yalancı eşteş*, *yanıltıcı eşteş*, *yalancı eşdeğerlik*, *yanlış arkadaş* ve *aldatıcı kelimeler* gibi başka terimlerle de karşılandığı görülmektedir.

Yalancı eşdeğerlik, ortak söz varlığı ve yapı ortaklıkları bulunan lehçelerde yalnızca kelimelerde değil; eklerde, seslerde ve kelime gruplarında da görülmektedir. Kelime düzeyinde yalancı eş değeri; tam yalancı eş değeri ve kısmî yalancı eş değeri olmak üzere iki grupta incelenebilir. Tam yalancı eş değeri, kaynak lehçe ve hedef lehçe arası düzenli ses denklikleriyle aynı kaynaktan geldikleri bilinen; fakat kullanım alanı veya görevi bakımından hiç örtüşmeyen yapılardır (Karadoğan 2004, 1599-1600). Kısmî yalancı eş değeri ise kullanım alanları kısmî oranda örtüşen, bazı durumlarda aynı, bazı durumlarda farklı olan yapılardır (Karadoğan 2004, 1597-1598). Tam yalancı eş değerli kelime çiftlerinde ilk anlamdan itibaren bir uyumsuzluk söz konusudur. Kısmî yalancı eş değeri

kelimelerde ise temel anlam yanında yan anlamların da incelenmesi gerekmektedir.

Bir diğer sorun kelime kopyalamadır. Ana lehçeye ait bir kelimenin hedef lehçede varmış gibi bazen aynen bazen de sesleri değiştirilerek aktarım hatasına sıkça rastlanmaktadır. Hedef lehçeye ait uygun kelimelerin seçilmesinde hataya düşme oranı da yüksektir. Ana lehçedeki bir kelimenin hedef lehçede birkaç anlamı bulunabilir. Bir metni aktarırken, üzerinde durulan kelimenin hangi anlamının bu metne uygun olduğunun iyi tespit edilmesi gerekir.

Yanlış ek tercihinde, genellikle iki lehçenin yeterli düzeyde bilinmemesi etkili olmakta; aktarıcı, kaynak lehçedeki bir ekin hedef lehçede her zaman aynı biçimde karşılandığını zannederek yanılmaktadır. Ayrıca ana lehçede eksiz olduğu hâlde hedef lehçede ek isteyen yapılardan kaynaklanan ve aktarıcının iki lehçeye de hakim olmaması durumunda ciddi anlam farklılıkları oluşturulabilir. Bir lehçede kullanılan yansımali kelimenin karşılığını diğer bir lehçede bulmak, her zaman kolay olmamaktadır. Aktarmanın kilitlendiği noktalardan birisi de bu kesittir.

Aktarma meselesi mecaz ve yan anlamlarla yüklü, asgari kelimeyle azami düşüncelerin anlatılmaya çalışıldığı bir alan olan deyim ve atasözlerinde daha büyük bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Atasözleri, genellikle bir durumu veciz bir şekilde ifade etmek için kullanılır. Bazen olmuş bir olaydan sonra söylenir. Bazen de olması muhtemel bir kazadan korumak maksadıyla kişiyi sakındırmak için söylenmiştir. Deyimlerin çoğu halk dilinden kaynaklanmaktadır. Onlar halk hayatlarının farklı yönlerini gösterirler. Çoğu deyim halkın yaşam tarzını yansıtır ve halkın günlük hayatından kaynaklanır. İnsanlar bir yabancı dil öğrendikleri zaman onların bu dili konuşanların folklorunu da öğrenmek zorunda kalıyorlar.

Deyimler de folklorun ayrılmaz parçasıdır. Onlar tamamen orijinal ve ayrılmaz dil birimleridir. Bir deyimın anlamı onun kelime hazinesine bağlı değildir. Genelde oturmuş dil birimleri olarak sayılırlar. Atasözlerini anlamak istediğimiz zaman onların içinde olan sözcüklere tek tek bakmamalıyız.

Aktarıcı açısından, deyim/atasözlerini üç grupta ayırabiliriz:

Tam karşılıklılar (Aktarılınca aynı anlamları ve kelime hazineleri olan deyim/atasözleri)

Türkiye Türkçesindeki deyimlerin bazıları hem şekil hem anlam bakımından Özbek Türkçesindeki deyimlere çok benzerdir. Bu benzerlik tercüme işinde bir bakımdan kolaylık sağlasa da, başka bir bakımdan zor durumları ortaya çıkarır. Örneğin, Türkiye Türkçesindeki “Hoş geldiniz” deyimini hem şekil hem anlam bakımından Özbek Türkçesindeki “Huş kelibsiz” deymiyle aynıdır. Ama aynı deyim bazı durumlarda Özbek

Türkçesine farklı tercüme edilmesini icap etmektedir. “Hoş geldiniz” deyimini Özbek Türkçesinde olduğu gibi Türkiye Türkçesinde de ülkemize, evimize misafir geldiğinde söylenmesi onun bir özelliği ise, her gün aile bireyleri işten, okuldan geldiğinde onları “Hoş geldin” diye karşılamak, bu deyimden Özbek Türkçesinden farklı bir kullanımınıdır. Bu yüzden birinci durumda Özbekçe’ye “Huş kelibsiz” diye tercüme edilirse, ikinci durumda ise “yahşi keldingmi”, “çarçamay yetib keldingmi” diye çevirilmesi gerekmektedir. Ama bazen bu deyimden iki durumda da “huş kelibsiz” diye yanlış tercüme edildiğine rast ediyoruz.

Kısmi karşılıklı (Aktarılınca aynı anlamları ama kısmi farklı kelime hazineleri olan deyim/atasözleri)

Türkiye Türkçe’sindeki “canım” kelimesinin Özbek Türkçe’sinde de “canım” gibi mukabil şekli vardır. Türkiye Türkçesinde “canım” kelimesi herkes için, genellikle, arkadaşlar, kardeşler veya başka tanıdıklar için de kullanılabilir. Ama Özbekçe’deki “canım” kelimesi “aşkı, hayatım, sevgilim” gibi karşılıkları verdiği için sadece insanın sevgilisine veya özel durumlarda kullanılır. Bazen, Türkiye Türkçesinde de “canım” kelimesi bulunduğu için Özbekçedeki anlamıyla tercüme edildiğini görebiliyoruz. yani, arkadaşlara veya tanıdıklara da “hayatım, aşkı, sevgilim” şeklinde hitap etmek gibi. Bundan dolayı Türkiye Türkçedeki “yok canım” ibaresi de “hayır sevgilim, aşkı” gibi yanlış tercüme edilir. Oysaki, Türkçe “yok canım” cümlesi itirazla “hayır öyle değil” diye vurgulamak için kullanılmaktadır. Ama Özbekçedeki “canım” kelimesinin sadece birleşik kelimelerde saygı anlamı verdiğini görebiliriz. Mesela, “onaconim” (anneciğim), “otaconim” (babacığim), “conim ukam” (canım kardeşim), “bolaconim” (canım evladım) vs.. Bunun gibi farklı yönlerde dikkat edilmezse, anlam yanlışlıkları ortaya çıkabilir.

Türkiye Türkçesinde “onun ipiyle kuyuya inilmez” deyimini var. Bu deyimden de kelime kelimesine tercüme edildiğinde Yani, “uning ipi bilan quduqqa tuşib bolmaydi” şeklinde nasıl bir yanlış yapıldığını görüyoruz. . Aslında burada ip de kuyu da söz konusu değildir. Bu deyimden anlamı “Ona güven yok” demektir. Bu yüzden Özbek Türkçesine kelime kelimesine tercüme edildiğinde yanlış anlam ortaya çıkar. Sonuçta yanlış anlaşılır. Öysaki, “Onun ipiyle kuyuya inilmez” deyiminden Özbek Türkçesindeki “unga işonç yok”, “unga işonib bolmaydi” gibi çok güzel karşılıkları vardır.

Karşılıkları olmayan (Kelime hazinesi açısından diğer lehçede olmayan deyim/atasözleri)

Hedef lehçede deyimden karşılığı yoksa aktarıcı onu aktarmak için tasviri metodu kullanmak zorunda kalır. Kültür farkı deyimden aktarılmasını en çok zorlayan yönüdür. Bazen aktarıcı tarihten veya

dinden kaynaklanan veya üslup farkı olan deyimleri aktarmak zorunda kalır.

Türkiye Türkçesinde bir işi alelacele yapıldığında, birisinden kaçır gibi hareket edildiğinde “Ateş almaya mı geldin?” derler. Bu, “niçin acele ediyorsun” anlamına gelir. Ama burada ateş almak söz konusu değildir. Bu deyim de Özbek Türkçesine tercüme ederken “olov olgani keldingmi?” diye kelime kelimesine tercüme edilmesi gibi komik durumlar olur. Bu durumda, “ateş alma” konusu olmadığı görülür. Özbek Türkçesinde aynı deyim ifade eden çok güzel deyimler var. Mesela, “Nega şoşayapsan, yov quyvaptimi” yani “neden acele ediyorsun düşman mı kovalıyor” gibi.

Yaşar Kemal’in “Ağrı Dağı Efsanesi” eserinde “Ateş almaya mı geldin” deyimini ile ilgili bir efsane yazılmıştır. Bu romanda yazıldığına göre, Ağrı dağının zirvesinde sönmeyen bir ateş varmış. Güya, tüm dünyaya ateş buradan dağılmış. Ama Ağrı dağının zirvesine kimse tırmanamaz, ulaşamazmış. Sadece Allah’ın sevgili kulları, milleti için canını da hiçe sayanlar bir de aşıklar ulaşabilirmiş. Ağrı dağı, sırf böyle insanları destekler ve onlara ateşinden verirmiş. Ama alçak, kinci, kötü insanlar ateş almaya çalışırlarsa, Ağrı dağı onları cezalandırır ve öfkeyle taş döndürürmüş. Dağın yamacı böyle taş adamlarla doluymuş. Ama yine de şeytanın arka bacağı olan kişiler, dağın uyuyup içi geçtiğini fırsatı bilerek ateşten bir parça çalarak kaçarlarmış. Bu işi dağ uyanmadan çarçabuk, alelacele yapmak gerekmiş. Bu yüzden böyle alelacele hareket edenlere “ateş almaya mı geldin” derlermiş. Demek bir atasözü ve deyim temelinde bir milletin efsane ve rivayetleri de oluyormuş. Bu yüzden her iki lehçede de kullanılan atasözü ve deyimleri önemsemeden, gelişi güzel kullanmak mümkün değildir.

Atasözü ve deyim, vecize ve özdeyişlerin bir dilin ne kadar zengin olduğunu belirtmede etken olduğu ortadadır. Atasözü ve deyimlerin dilde önemli yer alması boşuna değildir. Her atasözü ve deyim o dili konuşan milletin yaşam tarzı, örf adet ve gelenekleri ile alışkanlıkları da yansıyor. Ayrıca, deyimlerde kullanılan kelimelere göre o milletin yaşamında nasıl ev ve mutfak eşyaları kullanıldığını da öğrenmiş oluruz. Örneğin, Türkiye Türkçesinde “Keser döner sap döner, gün olur hesap döner” atasözü var. Bu atasözünde kullanılan keser kelimesi vasıtasıyla Türk milletinde de keser, balta gibi ev eşyalarının kullanıldığını öğrenmiş oluruz. İnsanın yaşamında nasıl ev ve mutfak eşyaları varsa, onun diline de aynı eşyaların etkisi olur. Dildeki mecaz ve benzetmelerde de aynı nesnelere kullanırlar. “Keser döner sap döner, gün olur hesap döner” atasözünün Özbek Türkçesinde “Döner dünya”, “Hesaplı dünya” gibi karşılıkları vardır.

Türkiye Türkçesinde “göğüs germek” deyimidir. Bu deyim Özbek Türkçesine kelime kelimesine tercüme edersek “kokrak kermaq” olur ve aynı deyim Özbek Türkçesinde çok yaygın kullanılmaktadır. Ama Türkiye Türkçesindeki “göğüs germek” deyimini Özbek Türkçesindeki “kokrak

kermoq” deyiminden tamamen farklıdır. Türkiye Türkçesindeki “göğüs germek” deyimini hayattaki tüm zorluklara dayanıp, dişinizi sıkıp, geriye çekilmeden, tüm engellere, hayatın darbelerine rağmen yine de ilerlemek, hedefe doğru yürümek anlamına gelir. Özbek Türkçesindeki “kokrak kermoq” deyiminin anlamı bambaşkadır. Bu deyim gurur, mağrurluk, yüz akı, iftihar duygularını ifade eder ve hayatta gösterdiğiniz cesaret yüzünden veya çok başarılı olduğunuz zaman kullanmanız mümkündür. Bu deyim genelde başarılı, hayırlı bir evladın anne babası için de sık kullanılır. Mesela, ülkesine, insanlığa çok emeği geçen, milletin manfaati için mücadele eden insanların anne babası için “evlatları yüzünden “kokrak kerib” yani, gurur duyarak yürürler” diye söylemek mümkündür. Yani, bu iki deyim hem Özbek Türkçesinde hem Türkiye Türkçesinde aynı olmasına rağmen anlamları Türkiye Türkçesinde bir “göğüs germek” bir de “göğsünü gere gere dolaşmak” deyimleri var. Birincisi sizin dediğiniz ikincisi ise Özbek Türkçesindeki anlama karşılık gelen deyimdir.) başka olmaktadır. Eğer bu iki deyim temelindeki anlamını anlamadan, kelime kelimesine tercüme edilirse çok yanlış ifade ortaya çıkar.

Türkiye Türkçesinde “Yerin de kulağı var” atasözü Özbek Türkçesindeki “Devorning ham quloği bor” (Duvarın da kulağı var) atasözüyle hemen hemen aynıdır.

Bu iki dildeki atasözünün anlamı da, beklenen amaç da aynıdır ve bu atasözleri iki dilde de aynı durum için kullanılmaktadır. Yani “konuşanları birisi (yabancı) duyabilir, biraz dikkatli konuşun” gibi uyarıda bulunmak için kullanılıyor. İşte bu atasözlerinin anlamı, hatta cümle kuruluşu aynı olsa bile, cümle içerisindeki kelimelerde farklılık var. Türkçe’de “yer”in kulağı, Özbekçe’de “duvar” ın kulağı gibi.

Türkiye Türkçesinde “Haline köpekler gülmüş” atasözü vardır. Bu atasözünün Özbek Türkçesindeki mukabili “Holiga maymunlar yiğlaydi” (Haline maymunlar ağlıyor) dur. Her iki dilde de zor durumda olan insan için kullanılan bu atasözünde de cümle kuruluşunda farklılıklar vardır. Türkçe’de “köpekler gülmüş”, Özbekçe’de “maymunlar ağlıyor” gibi. Bunun gibi daha çok örnek getirmek mümkündür.

Her iki lehçeyle ilgili problemler, çok çeşitlilik arz etmektedir. İnsan yetersizliği ve kaynak azlığı, iki önemli sorundur. Bu sorunları çözmek için, öncelikle anlamları bire bir verilmiş sözlükler ve karşılaştırmalı gramerler hazırlanmalıdır.

Aktarıcının bilgi ve kültür düzeyi de aktarılan metni etkiler. Aktarıcı, titiz bir yapıya sahip olmalıdır. Aktarmada sadece gramer ve kelime bilmek, her zaman yeterli olmayabilir. Bu yüzden aktarıcı, ilgili lehçelerin kültürünü de çok iyi bilmelidir.

Özbek ve Türkiye Türkçeleri arasındaki yakınlık, Özbek Türkçesindeki bazı kelimelerin Türkiye Türkçesinde var olan şekliyle algılanması, metinlere anlam bakımından doğru yaklaşmamıza engel teşkil

etmektedir. Bu şekilde Özbek Türkçesinin vurgu, tonlama, ses ve söyleyiş özelliklerine tam hâkim olmadan, söyleyiş farklılıklarının anlama katacağı zenginlikleri hesaba katmadan yapılan aktarmalar metni anlamdan soyutlayıp bir kelime yığını haline getirmektedir. Özbek Türkçesi ve Türkiye Türkçesi arasındaki aktarma problemleri ve aktarmanın karşılıklı kültürel ilişkilerin gelişmesindeki öneminden dolayı her iki lehçe arasında karşılıklı olarak aktarma yapanların her iki lehçeye de hâkim olmaları ve bu işi bir bilim adamı titizliği ile yapmaları gerekmektedir.

Lehçeler arası aktarmaların en zor yanlarından birisi, deyimden deyimle karşılanmasıdır. Bunu bir dereceye kadar sağlayacak deyim sözlükleri bugüne kadar ihmal edilmiştir. Atasözlerinde kelimelerin bire bir aktarımı yeterli değildir. Çünkü ortak olan atasözlerinin büyük bir kısmı bile, farklı Türk boylarında farklı varlıklarla ilişkilendirilmiştir. O yüzden bunların aktarımı sırasında hedef lehçedeki bazı kelimeler, kaynak lehçede hiç ilgisi olmayan kelimelerle yer değiştirmek durumundadır. Aksi hâlde aktarılmış atasözleri, hiçbir mana ifade etmeyebilir:

SONUÇ

Dil - milletin aynasıdır. Bir yabancı dil öğrenilirken, o ülkenin kültürü, tarihi, gelenek ve göreneklere de öğrenilmiş olur. Bu yüzden dil öğrenimi ve öğretimi her zaman güncel konuların başında yer almaktadır. Bilindiği gibi, Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesi aynı dilin lehçeleridir. Fakat her iki lehçenin de özgünlüğü, farklı cümle yapıları vardır. Özel yönleri ve telaffuz farklılıklarından dolayı Türkiye Türkçesini öğrenmek düşünüldüğü gibi kolay değildir. Hele atasözünü ve deyimleri öğrenmek, anlamak ve Özbek Türkçesine aktarmak kişiden beceri ve emek ister.

Atasöz ve deyimler yüzyıllar boyunca insanların yaşadıklarından elde ettikleri tecrübe olarak ortaya çıkmış ve bu kuşaklara öğüt olarak miras bırakılan dil malzemeleridir. Bu yüzden Türkiye Türkçesinde "Atalarımızın söyledikleri" diye "Atasözünü" kelimesi ortaya çıkmış olabilir.

Atasözünü ve deyimler söz ve mana sanatları ile semboller vasıtasıyla kurulur. Bu yüzden atasözlerini aktarıırken bunlara ustalıkla yaklaşmamız lazım. Özellikle bir birine benzer, bir aileye mensup olan dillerdeki atasöz ve deyimlere çok dikkat etmemiz ve onları çevirirken hassas davranmamız gerekmektedir.

Malum, her dilin kendine özgü yönleri vardır. İster gramer açısından olsun ister konuşma açısından her dil hiç bir dile benzemeyen özelliklere sahiptir. Bu özellik atasöz ve deyimlerde, özdeyiş ve vecizelerde daha net ortaya çıkar. Türkiye Türkçesindeki bazı atasözleri anlam bakımından Özbek Türkçesindeki atasözleriyle aynı olsa bile kelime hazinesi bakımından farklılıklar gösterebilir.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz, bir dilden ikinci bir dile tercüme yapmak kuyumculuk gibi meşakkatli bir iştir. Özellikle deyim ve atasözlerin tercümesinde çok hassas davranmamızı gerektirir. Bu yüzden deyim ve atasözlerini tercüme ederken her iki dildeki deyimlerin anlamlarını, mukabilleri çok iyi araştırılmalıdır. Zaten bu atasözünü ve deyimlerin temelinde ayrı anlam dünyaları olmakla birlikte, belli bir milletin tarihi, efsaneleri ve rivayetleri, gelenek ve görenekleri de yer almaktadır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Türk lehçeleriyle ilgili çalışmalar büyük bir ivme kazandı. İlk yetişen lehçe uzmanları master/doktora tezlerinin yanında ilgili lehçelerde ihtiyaç duyulan temel eserlere (gramer ve sözlük gibi) yöneldiler. Sonraki yıllarda epeyce metin aktarmalarında bulunuldu. Bu arada aktarmalarda dikkat edilecek hususları ve aktarma sorunlarını ele alan araştırmalar yayınlanmaya başladı.

Lehçelerarası aktarma, Türk dünyası kültür birliği için büyük önem arz eden bir alandır. Ancak aktarma esnasında yapılan hatalar, gerçek anlamda bir kültür birliğini gölgelemektedir. Bu hatalardan biri olarak sınıflandırılması önerilen imla ve noktalama problemi, yalnızca aktarma sahasının değil, iletişimin bu denli yol aldığı bir zamanda günlük gazetelerden ilmi eserlere kadar tüm yayın sahasının ciddi bir sorundur. Genelde herkesin, özelde aktarıcının bu konuda göstereceği azami dikkat, kendine, diline ve Türk dünyası kültür birliğine olan manevi borcudur.

Bütün bunlara ek olarak belirtmek gerekir ki yayın ortamında imla birliğini sağlamak adına TDK'nin belirlediği imla kuralları esas alınmalıdır. Aksi takdirde genelde herkesçe, özelde ise aktarma sahasında yazar, aktaran, dizgici tarafından tekrarlanan bu hatalar, imlanın içinden çıkılmaz bir hal almasından başka bir sonuca hizmet etmeyecektir.

Doğru ve başarılı metinlerin ortaya çıkmasında aktarıcının titizliği, aktarıcının bilgi ve kültür düzeyi, ana-hedef lehçenin iyi bilinmesi çok önemlidir. Aynı zamanda aktarıcı, aktarma yapacağı iki lehçenin gramer yapılarını bütün yönleriyle bilmek durumundadır. Ses, şekil, köken, anlam ve cümle bilgisini karşılıklı olarak yeterli seviyede bilmeyen aktarıcılar; sıkıntı yaşayabilirler.

Bu noktada genel sözlüklerin yanı sıra iki yönlü deyim sözlükleri, terim sözlükleri ve kişi/yer adları sözlüklerinin de hazırlanması, bütün gramer özelliklerinin yer aldığı ayrıntılı lehçe gramerlerinin uzmanları tarafından hazırlanmış olması gerekir. Aslında her lehçenin grameri kendi içinde yazılmış olmasının yanında lehçelerin karşılaştırmalı gramerlerine de ihtiyaç vardır.

Karşılıkları açıklama biçiminde değil de kelime kelime verilmiş lehçeden lehçeye kapsamlı sözlükler hazırlanmalıdır. Bu sözlüklerin “kaynak lehçe-hedef lehçe” ve “hedef lehçe-kaynak lehçe” şeklinde aşağıdaki düzende iki yönlü hazırlanması da önemlidir

KAYNAKLAR

UĞURLU, Mustafa (2004). “Türk Lehçeleri Arasında Kelime Eş Değerliliği”. *Bilig*, Sayı 29, sayfa 19-30.

UĞURLU Mustafa (2000). “Türk Lehçeleri Arasında Aktarma Meseleleri ve ‘Abay Yolu’ Romanı”, *Bilig*, S. 15, s. 59-80.

UĞURLU Mustafa (2002). “Kırgız ve Türkiye Türkçesi Arasında Bire Bir Kelime Eş Değerliği, ‘Camiyla’ Romanındaki Meseleler Üzerine”, (Ed. Nurettin Demir- Fikret Turan), *Scholarly Depth and Accuracy A festschrift to Lars Johanson (Lars Johanson Armağanı)*, Grafiker Yayınları, Ankara. s.389-401.

ALKAYIŞ M. Fatih (2009). “Çağdaş Türk Şiveleri Arasında Aktarma Meseleleri (Türkiye Türkçesi- Yeni Uygur Türkçesi Örneği)”. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4/3, s. 60-70.

KARADOĞAN, Ahmet (2004). *Türk Lehçeleri Arasında Aktarma Sorunları Türkmen Türkçesi-Türkiye Türkçesi Üzerine Bir İnceleme*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Kırıkkale.

USTA, Çiğdem (2008). “Lehçeden Lehçeye Aktarma sorunlarına Ek: İmla ve Noktalama Hataları”. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Sayı 3/6, s. 668-691.

----- (2009). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.